

УДК 658.589: 347.61

Т.І. Шанскова

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології і педагогіки
Інституту післядипломної освіти
ЖДУ імені Івана Франка

Застосування основ пенітенціарної педагогіки А.С. Макаренка у процесі перевиховання неповнолітніх в сучасних умовах

Стаття присвячена аналізу діяльності спеціальних органів і служб у справах неповнолітніх в Україні та можливостям застосування педагогічної системи А.С. Макаренка щодо перевиховання неповнолітніх, які належать до групи ризику

Актуальність педагогічних ідей А.С. Макаренка в сучасних умовах зумовлена його комплексним педагогічним підходом до виховання та перевиховання дітей, що знаходяться у складних життєвих обставинах, схильні до делінквентної поведінки, скоюють правопорушення та злочини.

Мета дослідження – охарактеризувати сучасну систему діяльності державних органів і служб, які займаються профілактикою правопорушень, роботою з делінквентами та показати можливості для застосування основ пенітенціарної педагогіки А.С. Макаренка у закладах соціальної реабілітації для неповнолітніх.

Проблемі втілення педагогічного досвіду А.С. Макаренка у діяльність закладів соціальної реабілітації для неповнолітніх присвячені роботи Н.В. Абашкіної, М.В. Левківського, В.П. Лютого, М.Б. Панасюк, Н.А. Сейко, В.М. Синьова, С.Т. Шахрай та інших вчених.

Проте, застосування досвіду А.С. Макаренка щодо перевиховання неповнолітніх правопорушників в сучасних соціокультурних умовах вимагає детального усвідомлення відмінностей між суспільством, у якому жив та творив великий педагог, та сучасними пріоритетами пенітенціарної педагогіки, ресоціалізації неповнолітніх.

Необхідність окремого утримання неповнолітніх правопорушників та дорослих злочинців була усвідомлена суспільством ще в середині ХІХ століття, коли в Петербурзі у 1841 році було відкрито першу в Росії колонію для неповнолітніх правопорушників.

Внаслідок імперіалістичної світової, а потім громадянської війни та голоду, на Україні на початку 20-х років було близько мільйона безпритульних дітей або напівсиріт, яким було необхідне не стільки шкільне виховання, скільки соціальне забезпечення. У ці роки сім'я визнавалася неспроможною виховувати дітей згідно з новими педагогічними вимогами. Тому в основу освітньої системи України було покладено соціальне виховання [1: 306 -310].

Поєднання навчання з продуктивною працею стало важливим чинником виживання колоністів у Ковалівці з 1920 по 1926 роки.

На сьогоднішній день в Україні існують негативні соціальні явища, які породжують проблеми у соціалізації молодшого покоління. Ці явища є взаємозалежними та причинно-наслідковими один до одного.

Так, несприятлива *соціально-економічна* ситуація в суспільстві призводить до зuboжіння населення, зростання рівня безробіття, правопорушень та соціальної напруги. Внаслідок комерціалізації дозвільних закладів для неповнолітніх більшість дітей через фінансову скруту своїх батьків не мають змоги їх відвідувати. А незайнятість вільного часу підлітків призводить до пошуку інших

форм проведення дозвілля, які можуть бути факторами ризику щодо соціальної дезадаптації дитини.

Збільшення кількості неблагополучних сімей призводить до дитячої бездоглядності та безпритульності, насильства над дитиною, алкоголізму, наркоманії, проституції неповнолітніх, скоєння ними правопорушень та злочинів.

Підвищення рівня злочинності та негативний вплив кримінальних угруповувань на молоде покоління виявляється в залученні неповнолітніх до вчинення правопорушень шляхом заохочення таких негативних рис людини як жадібність, скупість, прагнення до надмірного ризику, демонстрацією хибного психологічного захисту, проханням надати допомогу, неприхованим психологічним чи фізичним насильством

Негативний вплив засобів масової інформації на свідомість неповнолітніх. У повідомленнях ЗМІ пропагується культ фізичної сили, агресія, цинізм та бездуховність.

В останні роки зростає кількість злочинів, скоєних неповнолітніми. Щороку до позбавлення волі засуджується близько 4,5 тисяч підлітків. У той же час відбувається реформування кримінально-виконавчої системи та пошук видів покарань, альтернативних позбавленню волі. Такі види покарань будуть відповідати принципу гуманізму державної політики у сфері застосування та виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх.

З метою здійснення контролю за виконанням покарань неповнолітніх в Україні існує кримінально-виконавча інспекція, станом на 1 червня 2003 року на обліку якої перебувало 8410 неповнолітніх.

У наш час все більше зростає роль закладів соціальної реабілітації для неповнолітніх з різними формами девіантної поведінки. Це обумовлено необхідністю дотримання прав неповнолітніх членів держави, але в той же час і необхідністю їх відповідальності за скоєні правопорушення.

На сьогоднішній день в Україні спеціальними органами й службами у справах неповнолітніх, які займаються профілактикою правопорушень та перевихованням осіб, схильних до делінквентної поведінки є:

1. Кримінальна міліція у справах неповнолітніх, яка займається виявленням та розкриттям злочинів, скоєних неповнолітніми.

2. Приймальники-розподільники для неповнолітніх, де тимчасово розміщують осіб у віці від 11 до 18 років, які скоїли правопорушення і яких необхідно ізолювати.

3. Суди, які розглядають справи неповнолітніх, які вчинили злочини чи адміністративні правопорушення.

4. Притулки для неповнолітніх, де тимчасово розміщують неповнолітніх у віці від 3 до 18 років, які потребують соціального захисту з боку держави. У притулки приймають неповнолітніх, які залишилися без батьківської опіки, заблукали, були покинуті батьками тощо.

5. Центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, які вживають алкоголь, наркотики, токсичні речовини.

6. Школи соціальної реабілітації та професійно-технічні училища соціальної реабілітації є навчально-виховними закладами закритого типу для неповнолітніх, які скоїли правопорушення та потребують спеціальних умов виховання. У ЗОШ соціальної реабілітації перебувають підлітки 11-14 років, у ПТУ соціальної реабілітації – 14-

18 років. У таких закладах запроваджено спеціальний режим дня та систему навчальної та виховної роботи.

Основною метою діяльності шкіл соціальної реабілітації є подолання шкільної дезадаптації як сукупності ознак, які свідчать про невідповідність соціопсихологічного статусу дитини вимогам шкільного навчання. Тобто робота шкіл соціальної реабілітації спрямована на максимальне наближення знань дитини до рівня державного стандарту за короткочасний термін та підготовку дитини

7. Виховно-трудова колонія державного департаменту України, в яких за рішенням суду відбувають кримінальне покарання у формі позбавлення волі на певний строк неповнолітні.

За умови, коли суд не доводить провину неповнолітнього, то він приймає рішення про зняття обвинувачення та закриття кримінальної справи. У випадку визнання неповнолітнього винним у скоєнні злочину суд призначає йому кримінальне покарання чи застосовує примусові заходи виховного характеру.

Основними видами кримінального покарання, які застосовуються до неповнолітніх, є штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк.

Примусовими заходами виховного характеру є застереження, обмеження дозвілля, передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх заміщують, покладання на неповнолітнього, якому на момент скоєння правопорушення виповнилося 15 років і який має власне майно або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків та направлення неповнолітнього до спеціальних закладів соціальної реабілітації.

Тобто на сьогоднішній день у законодавстві України детально висвітлено види відповідальності неповнолітніх за скоєні

правопорушення. В той же час гуманне ставлення суспільства до неповнолітніх виражається в тому, що більшість видів покарань не пов'язані з позбавленням волі.

Науковці виділяють такі особливості дітей, що потрапили до закладів соціальної реабілітації: небажання вчитися, низький рівень загальноосвітніх знань; асоціалізованість особистості, неспроможність жити в законослухняному оточенні; агресивне ставлення до батьків, учителів, однокласників, однолітків; низький культурний рівень; тяжіння до кримінальної субкультури; затримка психічного розвитку, деформація психічних функцій.

Тому основними завданнями закладів соціальної реабілітації є ресоціалізація неповнолітніх, компенсація їх негативних особистісних рис соціально значимими.

Основною педагогічною категорією діяльності закладів соціальної реабілітації є процес перевиховання при здійсненні якого необхідно виправляти попередній негативний життєвий досвід вихованця.

У процесі перевиховання застосовуються методи гальмування негативної активності (критика, силювання, соціальний вплив сформованого колективу); методи корекції свідомості особистості (переконання, приклад, метод вибуху, бесіди); методи формування соціально значимої поведінки (режим, продуктивна праця, вправи, доручення та вимоги, метод переключення, реконструкції) та методи стимулювання соціально значимої поведінки (заохочення, показ перспективи, довіри, покарання, контроль).

Зазначені методи використовувалися А.С. Макаренком у процесі перевиховання колоністів. Детальніше зупинимося на авторських методах перевиховання неповнолітніх видатного педагога.

Метод вибуху обґрунтував і вперше застосував А.С. Макаренко, який під вибухом розумів миттєве руйнування негативних якостей, негативних стереотипів поведінки у процесі бурхливих емоційних переживань. Даний метод передбачає доведення до межі конфлікту особистості та колективу та передбачає вибір особистості: чи змінити себе чи стати аутсайдером у колективі. Проте, метод вибуху доцільно застосовувати лише в згуртованому колективі.

Важливим методом перевиховання, який запропонував видатний педагог, є *метод реконструкції*. А.С. Макаренко вважав, що у процесі перевиховання разом із негативними якостями особистості не можна руйнувати позитивні. Він розумів реконструкцію як відбудову всього цінного, позитивного у характері та поведінці та виділив такі її етапи:

1. Вивчення особистості вихованця з метою визначення перспектив майбутнього розвитку.

2. Актуалізація та відновлення в характері позитивних якостей, які досі не виявляв неповнолітній шляхом, створення виховних ситуацій, вправ тощо.

3. Формування тих позитивних якостей, які швидко поєднуються з наявними позитивними якостями особистості.

4. Подолання опору вихованця виховному впливу, організація життєдіяльності вихованця таким чином, щоб на вияв поганих звичок не залишалось часу.

Сформульований А.С.Макаренком *метод переключення* базується на спрямуванні активності вихованця у соціально значиму сферу діяльності.

Актуальність ідей А.С. Макаренка щодо роботи з безпритульними дітьми підтверджується сучасними державними програмами в цій галузі. Так, 7 грудня 2005 року Уряд України схвалив Концепцію

державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006 – 2010 роки.

Метою даної програми є зменшення на 50% відсотків безпритульних та бездоглядних дітей; створення достатніх організаційно-правових та фінансових умов, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності та безпритульності; напрацювання та запровадження ефективних форм роботи щодо профілактики безпритульності та бездоглядності, виявлення сімей, які не забезпечують належне виховання дитини; забезпечення соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях; реорганізація притулків для неповнолітніх у центри соціально-психологічної реабілітації дітей; створення закладів нового типу – соціально-реабілітаційних центрів – дитячих містечок та ін.

Отже, педагогічні здобутки А.С. Макаренка щодо організації процесу перевиховання різних категорій дітей, що знаходяться в пенітенціарних закладах, закладах соціальної реабілітації, схильні до делінквентної поведінки чи просто знаходяться у складних життєвих обставинах, є сьогодні досить актуальними в роботі з такими категоріями дітей.

Проте, за статистичними даними [2: 56], близько половини неповнолітніх, які знаходяться у пенітенціарних закладах, мають суттєві психічні відхилення. Тобто класична система перевиховання в даному випадку не спрацьовує. Тому до напрямів подальших досліджень доцільно віднести розробку комплексних психолого-педагогічних методик щодо роботи з такими дітьми.

Список використаних джерел та літератури

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Составитель Н.П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. - 640 с.
2. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Методичні матеріали / За заг. ред. В.П. Лютого. – К.: СССМ, 2005. – 104 с.
3. Макаренко А.С. Педагогічна поема. – К.: Рад. шк., 1973. – 524 с.
4. Національна освіта в контексті творчості А.С. Макаренка: Зб. наук. праць / За ред. проф. Левківського. – Житомир: ЖЦНТЕІ, 2003. – 156 с.

Матеріал надійшов до редакції 11 лютого 2008 р.

Шанскова Т.И. Использование основ пенитенциарной педагогики А.С. Макаренка в процессе перевоспитания несовершеннолетних в современных условиях.

Статья посвящена анализу деятельности специальных органов и служб по делам несовершеннолетних в Украине и возможностям использования педагогической системы А.С. Макаренка по перевоспитанию несовершеннолетних, которые относятся к группе риска.

Shanskova T. I. Use of A. S. Makarenko's penitential pedagogics during re-education of minors in modern conditions.

The article is devoted to the analysis of activity of special bodies and services on affairs of minors in Ukraine and to opportunities of use of pedagogical system of A.S. Makarenko on re-education of minors which concern to group of risk.